

Original Article

The Role of the Fire King Institution (*Yang Potao Apui*) of Gia Rai Minority in Gia Lai Province in the New Context

Nguyen Van Thang*

Ho Chi Minh National Academy of Politics, 135 Nguyen Phong Sac, Nghia Tan, Cau Giay, Hanoi, Vietnam

Received 24th March 2025

Revised 29th May 2025; Accepted 20th June 2025

Abstract: Yang Potao Apui (the Fire King) is a unique traditional institution in the social life of the Gia Rai people in particular and the Central Highlands (Tây Nguyên) in general. Throughout history, the Fire Kings have preserved their distinctive cultural identity despite many changes in social life. These cultural values continue to play a meaningful role in the contemporary life of the Gia Rai community. This article focuses on clarifying key perspectives and assessing the role of the Fire King in terms of its origin, development, and functions in community management, spiritual communication, and daily life. Based on fieldwork and collected data, the paper aims to analyze and highlight the current role of the Fire King institution, thereby proposing several solutions to preserve and promote its cultural value in alignment with the Party's viewpoints and the Government's policies.

Keywords: Traditional institutions, Fire King, Potao Apui.

* Corresponding author.

E-mail address: nguyenvanthang@hcma.vn

<https://doi.org/10.25073/2588-1116/vnupam.4549>

Vai trò thiết chế vua lửa (Yang Potao Apui) của người Gia Rai ở tỉnh Gia Lai trong bối cảnh hiện nay

Nguyễn Văn Thang*

*Học viện Chính trị Quốc gia Hồ Chí Minh,
135 Nguyễn Phong Sắc, Nghĩa Tân, Cầu Giấy, Hà Nội, Việt Nam*

Nhận ngày 24 tháng 3 năm 2025

Chỉnh sửa ngày 29 tháng 5 năm 2025; nhận đăng ngày 20 tháng 6 năm 2025

Tóm tắt: Yang Potao Apui (vua lửa) là một thiết chế xã hội truyền thống đặc biệt trong đời sống xã hội của tộc người Gia Rai nói riêng và Tây Nguyên nói chung. Trải qua diễn trình lịch sử, các đời vua lửa tiếp nối nhau giữ gìn giá trị văn hóa đặc sắc của họ trước những biến cố của đời sống xã hội. Đến nay, các giá trị ấy vẫn còn tồn tại và hữu ích trong đời sống mới của người Gia Rai. Bài viết tập trung làm rõ những nhận định, đánh giá vai trò của vua lửa trên một số khía cạnh như, ... nguồn gốc, diễn trình, vị trí của thiết chế này cũng như vai trò trong hoạt động quản lí, trong giao tế với thần linh, trong đời sống hàng ngày, ... Dựa trên số liệu, tài liệu đã công bố và thu thập được qua thực địa, chúng tôi phân tích, làm rõ thêm vai trò của thiết chế vua lửa trong bối cảnh mới hiện nay. Qua đó, kiến nghị một số biện pháp bảo tồn, phát huy giá trị trong xã hội mới theo đúng quan điểm, chính sách của Đảng và Nhà nước ta.

Từ khóa: Thiết chế xã hội truyền thống, vua lửa, potao apui.

1. Mở đầu

Vua lửa (*Yang Potao Apui*) được xem là thiết chế xã hội truyền thống rất đặc biệt của người Gia Rai ở Tây Nguyên bởi sự ảnh hưởng, sức mạnh thần quyền lan toả ở cộng đồng tộc người cũng như các tộc người trong khu vực và các quốc gia lân cận khác trong lịch sử tồn tại của nó. Đến nay, thiết chế vua lửa tuy không còn hiện hữu nhưng vẫn có ảnh hưởng tới đời sống của một bộ phận không nhỏ dân cư người Gia Rai ở Plei Ôi, xã Ayun Hạ, huyện Phú Thiện, tỉnh Gia Lai. Với chức năng cơ bản của thiết chế xã hội truyền thống là i) Đáp ứng nhu cầu của cộng đồng và các thành viên cộng đồng; ii) Điều chỉnh hoạt động các bộ phận trong cộng đồng và thành viên bằng quy định; và iii) Kết hợp hài hoà các

bộ phận, đảm bảo sự ổn định của cộng đồng [1]. Đồng thời, nó cũng mang những đặc điểm nổi bật như: sự phong phú, đa dạng; bị tác động bởi trình độ phát triển kinh tế xã hội, giai cấp và phân tầng xã hội cũng như việc đan xen, chồng lấn của các tộc người trong quá trình tụ cư; ... Song, với thiết chế vua lửa thì sự tác động, ảnh hưởng chủ đạo là trên mặt thần quyền, còn rất hạn chế về tục quyền. Lịch sử về các vị vua lửa, thiết chế xã hội vua lửa, không gia hiện tồn của Plei ôi đang được xem là nguồn lực quý để bảo tồn và phát huy giá trị văn hoá của nó phục vụ phát triển du lịch trong bối cảnh mới hiện nay.

Nghiên cứu về thiết chế xã hội truyền thống ở Việt Nam vốn đã hạn chế và với những nghiên cứu về thiết chế truyền thống vua lửa lại ít được quan tâm hơn bởi tính phức tạp, khu biệt, đặc thù

* Tác giả liên hệ.

Địa chỉ email: nguyenvanthang@hcma.vn

<https://doi.org/10.25073/2588-1116/vnupam.4549>

riêng có của vấn đề này. Do vậy, đây là điểm luận này chưa được nhiều các học giả khai thác song vô cùng lí thú và cần thiết có những công trình công bố giúp các nhà quản lý nhận diện, đánh giá và khai thác thế mạnh, hạn chế điểm nghẽn, trở lực góp phần thực hiện tốt hoạt động tổ chức quản lý xã hội ở cấp cơ sở trong tình hình mới hiện nay. Quan tâm đến chủ điểm này đã có một số nhà khoa học quan tâm như: Tiêu Dao (2022), Phạm Hoàng, Nay Sắt (2022), Hiền Mai (2023), Nguyễn Minh San (1993), Minh Tiến (2010), Nguyễn Thị Kim Vân (2016), Vusta (2006), Jacques Dournes (Nguyễn Ngọc dịch) (2013), Nhiều tác giả (2005),... Đây là những tư liệu thứ cấp quý giúp chúng tôi tham khảo và kết hợp với tư liệu thực địa được nghiên cứu trong khoảng thời gian từ năm 2023 – 2024 tại tỉnh Gia Lai giúp chúng tôi làm rõ vấn đề lí thú này. Bài viết được thực hiện trên cơ sở tiếp cận liên ngành Dân tộc học/Nhân học và Văn hoá học, sử dụng một số phương pháp nghiên cứu như tổng hợp và phân tích tài liệu thứ cấp, tư liệu thực địa dân tộc học, văn hoá học và kế thừa kết quả nghiên cứu của các học giả đi trước để nhìn nhận, làm rõ và đánh giá chủ điểm này. Trong bài viết chúng tôi cũng cố gắng cung cấp thêm đặc trưng và những giải pháp nhằm phát triển du lịch tại đây để khai thác chính giá trị văn hoá tộc người phục vụ đời sống người dân thông qua phát triển du lịch.

2. Một số vấn đề chung về *Yang Potao Apui* (vua lửa)

Ở Tây Nguyên nước ta có 03 thiết chế xã hội truyền thống được nhắc đến như là điểm nhấn quan trọng bậc nhất trong đời sống tâm linh của cộng đồng, đó là vua nước (*potao ia*), vua lửa (*potao apui*) và vua gió (*potao angin*), có nhiều ý kiến cho rằng, xuất phát từ yếu tố tự nhiên của vùng, con người sống dựa vào tự nhiên và phụ thuộc vào tự nhiên nên từ tâm thức tôn sùng các yếu tố trong thiên nhiên dần hình thành nên các thiết chế xã hội truyền thống hiện hữu là vua nước, lửa, gió nhằm thể hiện sự kính trọng, ngưỡng mộ của cá nhân, cộng đồng dành cho các thiết chế xã hội truyền thống này.

Các nhà khoa học Nga giả thiết vua lửa xuất phát từ nguồn gốc tự thân và được sản sinh bởi chính xã hội của người Gia Rai [2] và trong các mối quan hệ giữa con người với con người và giữa con người với tự nhiên. Một số học giả Pháp cho rằng vua lửa chỉ là một đại phù thủy [2], có thể họ dựa trên thế giới quan của mình để đánh giá, nhận định về thiết chế thầy cúng, thầy phù thủy của người Gia Rai nói riêng và các tộc người thiểu số ở tộc người nói chung mà nhận định. Nhà nghiên cứu Nguyễn Minh San cho rằng, vua lửa chỉ là người nắm được kĩ nghệ rèn đúc công cụ và chính sự ngưỡng vọng của cộng đồng, sùng kính của người dân mà dần trở thành thần tượng của một tín ngưỡng – tín ngưỡng thờ vua lửa và họ là những thủ lĩnh pháp sư chứ không phải, và không thể là những thủ lĩnh bộ tộc [2]. Nhà nghiên cứu Nguyễn Hữu Thấu gọi vua lửa, vua nước là “thế tư”, thậm chí là một “đại thế tư” giống như là một cổ đạo, một tầng lớp người đứng ra thay mặt nhân dân để giao tiếp với trời đất, chứ không phải là một thầy cúng hay thầy phù thủy [2].

Jacques Dournes trong nghiên cứu “*Pôtao, một lý thuyết về quyền lực ở người Jarai*” được ấn hành bởi Nhà xuất bản Flammarion tại Paris 1977 cho rằng, “Pôtao có ba loại: pôtao apui (thầy của lửa), pôtao ia (thầy của nước), pôtao angin (thầy của không khí). Pôtao apui và pôtao angin nằm trên sườn phía đông của lãnh thổ Jarai; còn pôtao ia thì sống trên sườn phía tây. Mỗi pôtao là biểu hiện một phần của toàn thể; ba yếu tố của vật chất; cha, mẹ, con; Đông và Tây; cái cán, vỏ dao, lưỡi dao, ba yếu tố của nghề rèn,... Mỗi pôtao gìn giữ một báu vật, như thanh kiếm của pôtao là biểu hiện quyền lực của họ. Các pôtao là bảo đảm cho sự hợp nhất của các tộc Jarai, gồm có bảy họ mẫu hệ thoát thai từ tám tộc huyền thoại. Pôtao duy trì mối quan hệ giữa con người, giữa con người với thần linh hay giữa con người với thiên nhiên” [2].

Các nhà nghiên cứu khi tiếp cận với thiết chế này đều đưa ra những nhận định của mình trên cơ sở thực tiễn mà họ khám phá được ở nhiều chiều cạnh khác nhau theo hướng tiếp cận của mình, điều đó càng khẳng định sự đa dạng, phong phú và tính lí thú của vấn đề mà chúng ta

đang quan tâm. Nhất là nó cho thấy giá trị của thiết chế này trong đời sống tộc người Gia Rai nói riêng và các tộc người ở Tây Nguyên nói chung. Đến nay, các nhà nghiên cứu cũng chưa xác định được chính xác thời điểm ra đời của các vị vua trên, nhưng có một sự thật chắc chắn là, muộn nhất thì từ năm 1470, khi vua Lê Thánh Tông tiến vào phía Nam thì các vị potao của người Gia Rai đã hiện diện [3]. Trong tâm thức của người Gia Rai nói riêng và người Tây Nguyên nói chung, vị vua lửa hiện hữu và rõ ràng hơn cả, vua nước, vua gió chỉ còn được ghi nhận một cách khá mờ nhạt và ít có tư liệu thực chứng.

Vua lửa (*potao apui*) là thiết chế chế xã hội truyền thống rất đặc biệt tồn tại trong xã hội của người Gia Rai ở Tây Nguyên Việt Nam bên cạnh các thiết chế xã hội truyền thống khác như: già làng, thầy cúng, chủ đất, chủ làng, chủ bến nước, bà đỡ,... Là thiết chế được trao truyền từ đời này sang đời khác trong cộng đồng người Gia Rai thông qua việc lựa chọn và suy tôn. Dĩ nhiên, người được chọn phải là người có uy tín, anh tuệ, am hiểu các giá trị văn hóa của người Gia Rai, nhất là việc thực hiện các nghi lễ cộng đồng cùng với thanh gươm thần thiên liêng. Như bao người Gia Rai khác, vua lửa cũng lấy vợ, sinh con, đi làm rẫy, săn bắn, trồng trọt,... để nuôi gia đình mà không có những đặc quyền thế tục như những vị vua trong xã hội phong kiến ở nước ta cũng như các nước khác trên thế giới, có chăng, chỉ là sự tôn vinh, ghi nhận của cộng đồng đối với thiết chế này về mặt thần quyền và dành cho họ sự kính trọng, ngưỡng mộ trong hoạt động tổ chức đời sống tâm linh cộng đồng và trong cuộc sống. “Hiện tượng Potao là trường hợp hiếm thấy của một quyền lực, chưa bao giờ bị xóa bỏ, cũng không bị biến đổi, không bị ghép chồng lên qua công cuộc thực dân hóa, đến mức nó vượt ra ngoài tâm hiểu biết của phương Tây và mọi uy lực bên ngoài” [4].

Potao apui theo nhiều tài liệu ghi nhận có 14 đời, thậm chí là 15 đời vua, tuy vậy theo khảo cứu thực tế của chúng tôi và những tài liệu tin cậy thì vua lửa của người Gia Rai có 13 đời [(1) Ksor Chloi, (2) Rochom Torul, (3) Rochom Anur, (4) Siu Bôm, (5) Siu Djua, (6) Siu Nhong, (7) Siu Blong, (8) Siu Blet, (9) Siu Ji, (10) Siu Y,

(11) Siu At, (12) Siu Tú, (13) Siu Nhót [5], đồng quan điểm này là số liệu được công bố của Vusta năm 2006. Đời vua lửa thứ 14 là Siu Luyn, tuy nhiên ông chỉ đảm nhận vai trò vua lửa mà chưa thực hiện tấn phong chính thức thông qua nghi lễ trao và nhận thanh gươm thần; vị vua lửa thứ 15 được nhiều tài liệu nhắc tới là RoLan Hieo, ông thực chất là phụ tá của vua lửa thứ 14 (Siu Luyn) và cũng chưa bao giờ thực hiện nghi lễ tấn phong. Do vậy, chúng tôi cho rằng có 13 đời vua lửa của người Gia Rai là thỏa đáng hơn cả và dữ liệu này cũng là ghi nhận của nhà nghiên cứu văn hóa dân tộc thiểu số ở Tây Nguyên Nguyễn Thị Kim Vân trong “Đôi nét về các Xư Potao của người Gia Rai” đăng trên Tạp chí Xưa và Nay số 476 tháng 10 năm 2016.

Plei Oi theo tiếng Gia Rai nghĩa là “làng ông”, ngôi làng của người Gia Rai thuộc xã Ayun Hạ, huyện Phú Thiện, tỉnh Gia Lai là nơi sinh sống cũng như chứng kiến trọn vẹn những giá trị về các thiết chế văn hóa truyền thống vua lửa của người Gia Rai. Tuy chỉ sinh sống cố định nơi đây nhưng uy tín và tiếng tăm của các vị vua này đã bay xa và có ảnh hưởng rộng lớn tới cả những vùng khác như Mang Yang, Buôn Hồ, Phú Yên,... thậm chí Lào, Campuchia cũng tìm đến và mời các potao apui về thực hiện việc cúng tế. Với những giá trị văn hóa thực tiễn của thiết chế truyền thống này trong đời sống tộc người Gia Rai, tỉnh Gia Lai và toàn quốc, năm 1993, Bộ Văn hóa - Thông tin (nay là Bộ Văn hóa - Thể thao và Du lịch) công nhận Plei Oi là Di tích Lịch sử Văn hóa cấp quốc gia. Năm 2015, “Lễ cầu mưa của Yang Potao Apui” được Bộ Văn hóa - Thể thao và Du lịch công nhận là Di sản Văn hóa phi vật thể cấp quốc gia. Đây là điều kiện cần thiết để tỉnh Gia Lai tiếp tục bảo tồn và phát huy giá trị văn hóa của thiết chế xã hội truyền thống này trong bối cảnh mới hiện nay góp phần làm phong phú thêm, đa dạng hơn sản phẩm du lịch văn hóa của địa phương.

3. Vai trò của thiết chế xã hội truyền thống Yang Potao Apui hiện nay

- Trong hoạt động quản lí, về bản chất thực quyền quản lí một làng thuộc về người đứng đầu

làng (*khoa plei*), ông là người quản lý chung các hoạt động của làng, tuy vậy, đối với người Tây Nguyên nói chung và người Gia Rai nói riêng thì hoạt động quản lý được xem mang tính chất định hướng và không ép buộc theo nghĩa của từ này một cách thuần túy. Mỗi thiết chế xã hội truyền thống như già làng, chủ đất, chủ làng, chủ bến nước,... lại thực quản ở lĩnh vực mà mình được cộng đồng giao phó. Với potao apui, ông là người đứng đầu nhằm đảm bảo đời sống tâm linh của người dân, đảm bảo mọi sinh hoạt tinh thần của người dân được thực hiện qua các nghi lễ như: cầu mưa xuống, cầu tạnh mưa, cầu cho người dân được khỏe mạnh, không có dịch bệnh,... đáp ứng nguyện vọng sống hài hòa với tự nhiên của người dân.

Ở vị trí của mình, Potao Apui đi “công cán” một năm một lần, thường thì ông đi công cán vào đầu mùa mưa gió, tức là vào khoảng tháng tám, tháng chín. Nếu trong thời gian dự định ấy, ông ta không đủ thời giờ đi thăm tất cả các làng thì sau đây ông ta sẽ hoàn thành hành trình của ông ta để cho không ai có thể trách ông đến thăm người này lại không đến thăm người kia [6]. Việc đi công cán này được thực hiện đều đặn và không thể bỏ qua đối với các potao, đây được xem là trách nhiệm của vị trí này đối với cộng đồng, tuy nhiên, ở những đời vua lửa về sau việc thực hiện nghiêm cần công việc này lại trở lên kém tuân thủ hơn.

Việc “công cán” một mặt xem xét đời sống của người dân thuộc địa vực ảnh hưởng của mình có sống tốt không, trời đất có mưa thuận gió hòa không, có dịch bệnh hay cần phải thực hiện các nghi lễ cầu cúng không,... chứ ít khi nhận thấy sự cai quản thực quyền thuộc mô tuýp như: sắp xếp, tổ chức, thu thuế,... vẫn thấy ở các cấp quản lý chính quyền hiện hữu khác. Khi đi “công cán” ở các làng, người dân thường theo lệ mà quyên góp, dâng lên vị vua lửa một số lễ vật như: khoảng 2,5 kg gạo/hộ; 01 ghè rượu/hộ; 05 đồng bạc/hộ; 01 con gà/làng; 01 lợn sữa/làng [6] và thông thường số lễ vật này được sử dụng để thực hiện lễ cầu mưa cho cộng đồng chứ không phải dùng cho sinh hoạt của cá nhân potao apui và các cộng sự của mình. Đây cũng là điểm khác biệt giữa thiết chế truyền thống thần quyền này với

các thiết chế xã hội khác mà chúng ta vẫn thấy. Hoạt động này nhằm duy trì, nuôi dưỡng và hun đúc lên những phong tục tập quán tốt đẹp của cộng đồng người Gia Rai đối với vị vua mà họ kính trọng, đồng thời, cũng cho thấy một dòng chảy giá trị nhân văn trong đời sống xã hội của người Gia Rai ở Tây Nguyên.

- *Trong giao tế với thần linh*, đây là nhiệm vụ quan trọng bậc nhất của potao apui đối với cộng đồng và nó là chức trách đặc biệt quan trọng của vị vua này. Ông là người tiếp nối trung gian giữa thần và con người, chuyển tải những cầu mong của con người đến thần và ngược lại, truyền sấm ý của thần trở lại con người để cả nhận, cộng đồng thực hiện theo những chỉ bảo nhằm đạt được ước vọng mong muốn của mình. Đối với tâm thức dân gian, khi con người sống trong bối cảnh phụ thuộc vào tự nhiên, phụ thuộc vào thế giới của những huyền bí mà bằng trình độ hiểu biết của họ chưa khai mở được và khoa học chưa chạm tới để giải thích tất thảy những huyền hoặc trong tâm trí con người thì những thiết chế xã hội truyền thống như thầy cúng, thầy mo, thầy tào, phù thủy,... vẫn tồn tại, và, đối với người Gia Rai thì vua lửa là hiện thân của một “siêu phù thủy” có sức mạnh to lớn để kết nối với thần linh, kết nối với thế giới thiêng mà con người bằng mắt thường không thể nhìn thấy được, không thể kết nối được.

Phương tiện giao tế với thần linh là bối cảnh tế lễ, là không gian thực hiện cúng bái, là lời cúng, những điệu múa thần bí, âm thanh của chiêng, trống, cồng,... và không thể thiếu những vật hiến tế nhằm thỏa mãn mong muốn của thế giới thiêng như: heo, gà, rượu, gạo, muối, bạc trắng và đôi khi là những vật phẩm có trị giá lớn như một con trâu chẳng hạn, điều này phụ thuộc vào tính chất, mức độ của sự việc đang diễn ra, mong muốn cầu cúng của cá nhân, cộng đồng. Trong đó, những động tác múa tái hiện hành động của con người trong khai thác tự nhiên, trong sinh hoạt hàng ngày và được cường điệu hóa, mô phỏng những động tác của thú hoang biểu thị sức mạnh huyền bí,... Những lời văn khấn thường xuất hiện mộc mạc gần sát với thực tiễn và mong muốn của con người, cụ thể như lời cầu khấn mưa của Potao Apui “Cầu nguyện tới

vị trọng đại, với tổ tiên, hàng ngàn hàng vạn, người bảo vệ công giải vây, người hướng đạo trong rừng rậm, mũi cần lao và ống xí đồng, những người nhảy múa đứng riêng đập vỗ bàn tay, ngã nghiêng trên hai đùi chân, cầm cái cần hút rượu, đổ thêm nước vào... cái bình nước, Oi Thần Trời, bình minh dâng mây lên vào xế chiều tầng mây đen, mong mưa đổ xuống để bắt buộc chúng tôi che chở cho chúng tôi”¹ [6].

Trong hầu hết tài liệu ghi chép về vị vua lửa, nổi bật hơn cả là hoạt động cầu mưa và "Lễ cầu mưa của Yang Potao Apui" đã được Bộ Văn hóa - Thể thao và Du lịch công nhận là Di sản Văn hóa phi vật thể cấp quốc gia năm 2015. Và có lẽ, quyền năng hô mưa gọi gió được người Gia Rai nhắc nhiều nhất chính là vị vua thứ 6 – Siu Nhong [7]. Khi được cử làm vua lửa, Siu Nhong nhất mực từ chối và người dân trong làng đã vận động, thuyết phục ông suốt 7 ngày 7 đêm, trước sự kiên trì của cộng đồng làng, ông bèn đánh 7 lần vào nước, 7 ngày 7 đêm sau mây kéo đến, mưa đổ xuống âm ỉ. Từ đó, ông chính thức trở thành Potao Apui để thay mặt dân làng giao tế với thần linh thực hiện các nghi lễ cho cộng đồng.

Bên cạnh những giao tế với thần linh cầu mưa cho cộng đồng, trong lúc có chiến tranh người ta cầu khẩn Potao trước khi vào trận mạc – điều này đã kiến lập thêm cái dây liên hệ giữa Potao và giặc giã, và chỉ rõ rằng “quyền lực thuần túy về tinh thần” [8]. Như vậy, giống như nhiều tộc người khác, người Gia Rai cũng cần có một chỗ dựa tinh thần, điểm tựa tâm linh trước khi thực hiện những việc hệ trọng hoặc cần sự trợ giúp từ tự nhiên để thực hiện một hay nhiều công việc đôi khi vượt quá khả năng mà họ có thể làm.

- Trong đời sống hàng ngày, người ta có thể bắt gặp một vị Potao Apui đang làm rẫy, đang trồng cây, chăm sóc và chăn thả động vật, đi săn, lấy củi và làm việc nhà như tất cả mọi người Gia Rai bình thường khác. Các nhà khoa học, nhà nghiên cứu khác khi có dịp gặp mặt vua lửa đều có cảm nhận rõ ràng sự chân chất và “không

khác biệt” giữa một vị vua với một người nông dân Gia Rai bình thường khác. “Tôi đã hỏi hợp để chờ một người đàn ông uy nghi. Nhưng lại ngạc nhiên thêm một lần nữa, bởi người đàn ông trước mặt tôi không khác gì những người nông dân Jrai tôi từng gặp” [8]. Jacques Dourner trong cuốn *Potao một lý thuyết về quyền lực ở người Jorai Đông Dương* có miêu thuật lại cảnh Cupet gặp Potao Apui vào ngày 14 tháng 2 năm 1891 như sau “chẳng ai thêm động tĩnh gì khi tôi đi vào [...] vị Sadète² đang nằm trên một chiếc giường dựa vào một tấm vách [...] Đối với một vị phù thủy nổi tiếng, được nói đến tận ở Phnom-Penh và Bassac, vị Sadète Lửa trông chẳng có vẻ gì ghê gớm [...] chẳng hề có” [4] hay “cây gậy thần; chẳng có cóc, cũng chẳng có rắn, chẳng có thần lùn, cũng chẳng có chiếc đầu lâu không thể thiếu [...] Chẳng có gì phân biệt ông ta với những người man di khác. Trông ông ta có vẻ hiền hậu và dường như đang chăm chú vào một chiếc ống điều dài bằng đồng, mà ông ta hút như một người bình thường” [4],...

Là một vị vua đầy uy nghi trong thực hiện các nghi lễ cúng thần, hô gọi mưa gió,... nhưng ông vẫn là một người bình dị như hết thảy những người Gia Rai trong cộng đồng của mình, ông cũng lấy vợ, sinh con, lăn lộn trên rẫy trồng trọt, săn bắt thú rừng, chăn thả gia súc, đánh cá, dẫn củi,... Điều này một mặt cho thấy sự gần gũi, tính bình quân chủ nghĩa trong xã hội truyền thống người Gia Rai vẫn hiện hữu và được xem như là một giá trị nhân bản của họ, mặt khác, xét trên phương diện xã hội thì nó thể hiện sự chưa phân tách giai cấp thống trị, bị trị của cộng đồng này. Nó vẫn cho thấy sự công bằng, bình đẳng và gần như không có ranh giới giữa người được suy tôn là vua với những người dân trong cộng đồng. Một vài điểm khác có thể nhận ra được đó là, ông không ăn thịt ếch, nhái, bò, chó với quan niệm nếu không kiêng ăn những con vật này sẽ làm ô uế thanh gươm thần thiêng liêng biểu trưng cho sức mạnh và uy quyền của thiết chế xã hội truyền thống vua lửa, và, không kiêng đúng quy định tâm linh thì sẽ bị Yang (trời) trách phạt.

¹ Trong bài viết này, chúng tôi chỉ ghi lại phần lời tiếng Việt đề tịen theo dõi. Trong sách đã dẫn có đủ phần tiếng Gia Rai được phiên âm.

² Tiếng Lào gọi các Potao Apui là Sadète Fai (vua lửa).

Hoặc, tài sản lớn nhất của ông để phân biệt với những người Gia Rai khác chỉ là một cái cối gỗ, một cái chiêng, một cái trống và một cái rương gỗ lớn để đựng đồ tế lễ được các vị vua đời trước truyền lại. Ngoài ra, thật khó mà nhận thấy sự khác biệt của “ngài” từ ăn uống, trang phục, công việc, nghỉ ngơi,... với những người đồng tộc trong cộng đồng của mình.

- *Trong bảo tồn văn hóa tộc người.* Hoạt động bảo vệ và lưu giữ thanh gươm thần, bảo vệ một số đồ dùng thực hành trong nghi lễ như: chiêng, trống, rương gỗ, cối gỗ, chuông,... được xem là những vật dụng tối quan trọng đối với “thế giới” của vua lửa, bởi nó chính là hiện thân của môi trường tế lễ khi ông thực hiện các lễ thức liên quan. Những âm thanh từ chiêng, trống, chuông,... cộng hưởng với lời cúng tế tạo ra một chiếc cầu kết nối thế giới thực và thiêng, tạo không gian thiêng khi nghi lễ bắt đầu và giữ nhịp cho điệu xoang lúc lời khẩn cầu của potao apui kết thúc. Ngôi nhà - khu vực cất giấu thanh gươm thần kì, nhà ở của potao apui, trang phục, ẩm thực, vật dụng khác phục vụ nghi lễ, lời cúng, bài cúng khẩn cầu mưa được một số nhà dân tộc học sưu tầm, lược dịch cùng những nghi lễ, lễ thức đặc sắc như Lễ cầu mưa của Yang Potao Apui; truyền thuyết về thanh gươm thần;... cần được xem là những giá trị văn hóa cần thiết bảo tồn và phát huy trong bối cảnh mới hiện nay. Điểm này, vua lửa bằng hành động cụ thể, trải nghiệm tiếp nối truyền thống đã giữ gìn, truyền lại cho thế hệ sau, góp công lớn vào hoạt động bảo tồn giá trị văn hóa của tộc người Gia Rai nói riêng và những giá trị văn hóa dân tộc Việt Nam nói chung.

4. Một số vấn đề đặt ra và giải pháp bảo tồn, phát huy giá trị thiết chế vua lửa trong bối cảnh mới

4.1. Một số vấn đề đặt ra

Nghiên cứu về thiết chế xã hội truyền thống vua lửa được xem là một thử thách đối với các nhà nghiên cứu hiện nay, nhất là trong bối cảnh sự hiện diện của nó chỉ là hồi quang và những mảnh ghép tư liệu không hoàn chỉnh, thêm vào đó là những khó khăn về nguồn lực tài chính,

thời gian nghiên cứu và cả sự ít quan tâm tới thiết chế xã hội truyền thống của giới trẻ ngày nay. Tuy nhiên, qua nghiên cứu chúng tôi nhận định có một số vấn đề sau:

Một là: Đến nay, vua lửa không còn hiện hữu những ảnh hưởng của nó vẫn còn tác động trực tiếp đến đời sống cộng đồng người Gia Rai tương đối rõ ràng, nhất là đối với người dân ở Plei Ơi nhưng vai trò, vị trí của thiết chế này chỉ còn là hồi quang quá khứ. Do vậy, cần xác định rõ điểm cần bảo tồn, phát huy giá trị để phục vụ đời sống của người dân nơi đây, tránh hiểu sai, hiểu quá mức dẫn đến cổ suý bảo tồn nguyên si, vốn như nó đã tồn tại vai trò của thiết chế này trong thực tiễn hiện nay. Cần đánh giá khách quan thiết chế vua lửa và những thiết chế xã hội truyền thống khác đảm bảo tính khoa học, nhân văn trong xây dựng đời sống mới.

Hai là: Vua lửa vốn là ngọn cờ trong đời sống tâm linh của người Gia Rai ở Tây Nguyên, nhưng nó đã mất đi theo quy luật tự nhiên khách quan của tiến trình lịch sử phát triển tộc người và xã hội. Do vậy, cần tôn trọng quy luật này, cần tuyên truyền để người dân và cộng đồng tộc người hiểu đúng về những nét văn hoá tộc người đã tồn tại để thấy được sự cần thiết điểm phát huy giá trị phục vụ đời sống mới hiện nay, tránh bị lợi dụng, lôi kéo, kích động của các thế lực phản tuyên truyền mưu đồ lợi ích xấu.

Ba là: Cần thiết xây dựng, phục hồi những giá trị văn hoá đặc sắc quanh thiết chế vua lửa như: lời cúng, thanh gươm thần, cung đường mà vua lửa từng đi thăm cộng đồng, ngôi nhà của vua lửa ở Plei Ơi, lễ cầu mưa,... nhằm phục vụ phát triển du lịch để tạo, chuyển đổi sinh kế cho đồng bào người người Gia Rai ở Plei Ơi nói riêng và Ayun Hạ nói chung. Đồng thời, tránh sự lai căng, biến thể văn hoá, đặc biệt là những lai tạp văn hoá vào trong vai trò của các potao (*potao ia*, *potao apui*, *potao angin*).

4.2. Một số giải pháp nhằm bảo tồn và phát huy vai trò của vua lửa trong bối cảnh mới hiện nay

Một là, thực hiện công tác sưu tầm, thống kê và nghiên cứu sâu về các thiết chế xã hội truyền thống này, hoạt động này cần được thực hiện

sớm và có trọng điểm, bởi, các tư liệu về vua lửa chỉ còn lại là những mảnh ghép tư liệu không liên tục và đang bị mai một nhanh chóng vì không được thực hành nghi lễ, thực hành đời sống như nó đã từng phát triển trong quá khứ. Không gian thực hành đời sống của các vị vua biến đổi và thu hẹp đến mức dường như đã mất đi trong thực tiễn sinh hoạt của họ. Do vậy, cần tiến hành những công trình nghiên cứu mang tính tổng thể, kết hợp bảo tồn văn hoá với xây dựng và phát triển kinh tế - xã hội qua đó góp phần gìn giữ giá trị của thiết chế này và giúp nó hồi sinh hợp lý trong điều kiện xã hội mới.

Hai là, cần xây dựng Plei oi thành điểm du lịch văn hóa cộng đồng với những trải nghiệm văn hóa địa phương đặc sắc. Cần phân chia chuỗi lịch sử thành những sản phẩm du lịch đặc sắc của làng Plei oi gắn với thiết chế vua lửa kiêu hùng trong quá khứ, tái hiện các sự kiện gắn với vua lửa như: cầu mưa, lấy gươm, sinh hoạt làng, đi thăm đời sống của các làng, cúng gươm thần, tái hiện lại sinh hoạt săn bắn, làm rẫy của vua lửa,... những sản phẩm ấy chính là điểm thu hút khách đến với Plei Oi bên cạnh những giá trị văn hóa ẩm thực vô cùng đặc sắc của người Gia Rai ở Tây Nguyên.

Ba là, cần chú trọng xây dựng cơ sở hạ tầng, đặc biệt là hệ thống đường giao thông liên thôn làng, liên các điểm trong khu du lịch, nâng cao dân trí của người dân qua đó góp phần cải thiện môi trường du lịch. Dần loại bỏ những quan niệm và lễ thức không còn phù hợp ra khỏi đời sống người dân. Tăng cường tuyên truyền, giáo dục thuần phong mỹ tục, làm cho mọi người hiểu và tự hào về truyền thống tộc người và thiết chế vua lửa của cha ông. Qua đó, tự ý thức trách nhiệm gìn giữ và phát huy những giá trị ấy phù hợp với tình hình hiện nay.

Bốn là, nghiên cứu cơ chế hỗ trợ, giúp đỡ đối với những người đang thực hiện việc gìn giữ giá trị văn hóa đặc biệt này, nhất là cần nghiên cứu bổ sung hành lang pháp lý cho việc bảo tồn và phát huy giá trị thiết chế xã hội truyền thống vua lửa nhằm phục vụ đời sống cộng đồng. Cần xem xét có chính sách đãi ngộ phù hợp cho người đang lưu giữ sống động những giá trị của thiết chế xã hội truyền thống qua đó thu hút các nguồn

lực cho phát triển chính plei oi thông qua các hoạt động du lịch cộng đồng, du lịch tâm linh, trải nghiệm,... biến các giá trị văn hóa truyền thống thành động lực cho thu hút và phát triển văn hóa, xã hội địa phương.

Năm là, bảo tồn tốt hơn nữa môi trường sinh hoạt của thiết chế xã hội truyền thống vua lửa và của cả cộng đồng làng Plei oi, đây chính là bảo tồn động, bảo tồn tâm thức trong đời sống sinh hoạt tập thể của người dân. Mọi hoạt động, nghi lễ xoay quanh thiết chế vua lửa như: rèn, săn bắn, làm rẫy, cầu mưa, cúng gươm thần, nhà cửa, ẩm thực,... cần được tái hiện căn bản và hoàn toàn có thể là sản phẩm du lịch để xem, trải nghiệm thực tiễn cho du khách. Củng cố và xây dựng môi trường tồn tại của thiết chế này được xem là một giải pháp bảo tồn khó nhưng rất có giá trị không chỉ với thiết chế xã hội truyền thống vua lửa mà còn hữu ích đối với các thiết chế khác như già làng, thầy cúng, chủ bến nước, chủ đất, chủ làng,... Đồng thời, cần phục dựng lại những sinh hoạt truyền thống của người dân nơi đây trong bối cảnh mới phù hợp với bản sắc và giá trị văn hóa của người dân. Đây là việc làm muộn và mang chất tình thế, nhưng sẽ là hữu ích nếu việc phục dựng và thực hiện sinh hoạt văn hóa của người Gia Rai nơi đây thực hiện bởi chính chủ thể dưới sự tư vấn, hỗ trợ của các nhà khoa học và quản lý văn hóa, tín ngưỡng.

5. Kết luận

Potao Apui là một thiết chế xã hội truyền thống đặc trưng của người Gia Rai và có vai trò to lớn trong đời sống tâm linh của cộng đồng, mặc dù có hạn chế tục quyền nhưng thần quyền của thiết chế này rất lớn. Tầm ảnh hưởng, phạm vi tác động không chỉ dừng lại ở khu vực Plei oi mà còn lan sang các địa vực cư trú của đồng tộc, tộc người khác mà thậm chí là cả quốc gia khác như Lào, Campuchia, ngày cả triều đình phong kiến Việt Nam cũng thường xuyên qua lại, trao đổi hàng năm với vị vua lửa có đầy uy quyền này. Mặc dù còn nhiều đánh giá, nhận xét khác nhau và quan điểm chưa thống nhất cùng nhau về nguồn gốc, thời điểm xuất hiện thiết chế xã hội truyền thống này,... song các nhà khoa học đều

cho rằng, Potao apui là một hiện thân của thần quyền trong đời sống văn hóa của người Gia Rai ở Tây Nguyên bên cạnh các thiết chế khác như chủ làng, chủ đất, già làng, thầy cúng, bà đỡ,... và nó có giá trị đặc biệt với đời sống sinh hoạt cũng như tín ngưỡng của người Gia Rai.

Trong bối cảnh mới hiện nay, củng cố, phát huy giá trị của thiết chế vua lửa phù hợp với đời sống văn hóa mới của cộng đồng người Gia Rai ở Plei Oi là việc làm quan trọng và đúng với chủ trương của Đảng, chính sách pháp luật của Nhà nước ta, nhất là trong việc đa dạng hóa sinh kế của người dân nhằm đảm bảo đời sống vật chất và tinh thần ngày một tốt hơn của cộng đồng. Bảo tồn phát huy giá trị văn hóa làng du lịch Plei Oi, các điểm đến di tích là cần thiết và các câu chuyện kể về thiết chế vua lửa, vua nước, vua gió sẽ củng cố thêm lực hút đối với du khách đến với nơi đây.

Không gian sinh hoạt xã hội của vua lửa, thiết chế vua lửa đến nay vẫn còn giá trị trong thực tiễn đời sống hiện đại cho dù không gian diễn xướng, không gian tổ chức nghi lễ đã biến đổi, thu hẹp nhiều cho phù hợp với bối cảnh xã hội mới. Song, những giá trị tốt đẹp của nó như: sống hòa hợp với tự nhiên, tính cần cù lao động của “vua”, môi trường thiêng trong cộng đồng, giáo dục đạo đức và lối sống tốt đẹp truyền thống của cha ông, sự đoàn kết của cộng đồng,... là những điểm nhấn, khâu kết nối giữa truyền thống và hiện tại, giữa con người thực và thế giới thiêng,... Qua đó, giúp người dân tự chủ, tự

cường vươn lên, góp phần gìn giữ, phát huy giá trị văn hóa tộc người trong bối cảnh mới.

Tài liệu tham khảo

- [1] Ho Chi Minh National Academy of Politics, Textbook of Ethnic Theory and Ethnic Relations in Vietnam, Political Theory Publishing House, Hanoi, 2021, pp. 141 (in Vietnamese).
- [2] Vusta, King of Fire and King of Water, 2006, pp. 1-3, <https://vusta.vn/vua-lua-vua-nuoc-p84617.html> (accessed on: December 2nd, 2024),
- [3] N. T. K. Van, Some features of the Yang Potao of the Gia Rai People, Xua va Nay Magazine, Hanoi, No. 476, 2016, pp. 54-55 (in Vietnamese).
- [4] J. Dournes (Nguyen Ngoc Translation), Potao, a Theory of Power Among the Jorai People of Indochina, Intellectual Publishing House, Hanoi, 2013, pp. 230, pp. 55-57 (in Vietnamese).
- [5] Minh Tien, The Legend of the “Fire King” in the Central Highlands, 2010, pp. 3, <https://cand.com.vn/Phong-su-tu-lieu/Huyen-thoai-vua-lua-o-Tay-Nguyen-i156092/>, (accessed on: December 3rd, 2024).
- [6] Many Authors (2005), Potao Apui Documents and Comments, Department of Culture and Information of Gia Lai Province, Gia Lai, 2005, pp. 162-235 (in Vietnamese).
- [7] H. Mai, The legend of the fire kings in the Central Highlands, 2023, <https://vtcnews.vn/huyen-thoai-ve-nhung-vi-vua-lua-o-tay-nguyen-ar737043.html>, (accessed on: December 1st, 2024).
- [8] N. T. K. Van, First Visit to the Village of the Fire King, 2024, <https://baogialai.com.vn/lan-dau-ve-lang-vua-lua-post273177.html>, (accessed on: December 3rd, 2024).